

„Egyformán érdekli a grófnőt és a komornát”

Észrevételek a *midcult* társadalomtörténeti vonatkozásairól, középpontban az *Uj Időkkel*

„A jó regény egyformán érdekli a grófnőt és a komornát. Minden oldalán »történik valami«. Olyan izgalmas, mint a ponyva, de emellett költészet a javából. Szintiszta irodalom.” Az *Uj Idők*nek a névtelenség kódébe burkolózó szerzője szerint „a jó regény” főnti meghatározása a századforduló „egy híres könyvkiadójától” származik. A jó regény eszerint ponyva és költészet egyszerre, mindemellett

„...az alakjai személyes ismerőseink. Sorsuk soha, egy pillanatra sem közőmbös számunkra. Azonosítani tudjuk magunkat velük, vérségi kötelék fűz össze bennünket. Nem bölcselkednek, nem értekeznek. *Élnek*. [Kiemelés az eredetiben. – B. K.] Olyan regényt keressen, amelynek olvasása közben az olvasók levelet írnak a szerkesztőségbe és tanácsokat adnak a szereplőknek, óva intik őket a fenyegető veszedelmektől. Sajnos, az ilyen regény ritka. Amely »olyan érdekes, mint a ponyva«, de emellett »irodalom a javából«.

Mielőtt fölfedném, az *Uj Idők* (és más lapok) olvasói mikor és milyen szövegkörnyezetben találkozhattak a jó regény főnti követelményeivel, vizsgáljuk meg közelebbről e feltételeket. Az ideális regény, mint láthattuk, „szintiszta irodalom” – tehát kategóriáját tekintve elkülönül a ponyvától. Ugyanakkor akad olyan vetülete, ahol a ponyva erényei közül kölcsönöz: az izgalom, az érdekesség. A jó regény nem mond le a figyelem magához láncolásáról, az érdeklődés szándékolt, kieszközölt fenntartásáról. „Minden oldalán történik valami” – a fordulatalapú történetészövés tehát nem idegen tőle, sőt. Szereplői „élnek”, olyannyira, hogy az olvasó számára

A szerző történész, egyetemi tanársegéd a Szegedi Tudományegyetem Jelenkor-történeti Tanszékén.

Email: barath.katalin@szte.hu

A kutatást a Szegedi Tudományegyetem Interdiszciplináris Kutatásfejlesztési és Innovációs Kiválósági Központ (IKIKK) Humán és Társadalomtudományi Klaszterének IKT és Társadalmi Kihívások Kompetenciaközpontja támogatta. A szerző a Diffúzió és Globalizáció kutatócsoport tagja.

megszűnnek fiktíveknek lenni – úgy kezeli őket, mint személyeket a valóságból. Ám a jó regény ennél is többet vált ki karakterein keresztül: az olvasó együttérzését, rokonszenvét, azt, hogy szurkol a szereplők boldogságáért.

A jó regény mégsem azonos a ponyvával, hanem „irodalom a javából”, „költészet”. Az irodalmi jelleget a meg nem nevezett szakember sajnos nem tárgyalta bővebben, rábízta az értelmezőre a meghatározást. Mert a „színtiszta irodalom” követelménye talán nem is azért bukkant föl itt, hogy kiderüljön, mi az – a fontos azt leszögezni, hogy „a jó regény” az irodalom kategóriájába tartozik, ami tehát más, mint a ponyva.

Társadalomtörténeti szempontból a leginkább figyelemre méltó, hogy a meghatározás nevesíti a „jó regény” vélelmezett olvasóinak két csoportját: a grófnőt és a komornát. Azaz a kiadói regényideált nők olvassák. Nők, akik közé ugyan határt von a társadalom rendi vagy osztályszerű felosztása, a „jó regény” olvasása mégis együvé tereli őket, egyazon csoportba.

A jó regény közösséget teremt.

Ekképpen juthatunk arra a következtetésre, miszerint a ponyva és az irodalom erényeit egyaránt felmutató *aurea mediocritas*-regény (ha tetszik, nevezhetjük *midcult*-kategóriásnak vagy középfajúnak is) társadalmat integráló tényező; olyan imaginárius tér teremtője, amely az olvasás idejére felfüggeszti az osztálykülönbségeket.

Ez a „jó”, avagy a *midcult* alkotás lenne tehát az egyik kötőanyaga annak a modern tömegnek, amit egyszerre félték és kutattak a huszadik század elejének gondolkodói? Annak a tömegnek, amelynek képzetéhez hagyományosan, kultúrtörténetileg a ponyvát, az „olcsó szórakozást” tapasztjuk? Mennyiben volna ez merész föltevés, és melyek volnának igazolódásának következményei?

Mielőtt azonban hinnénk a fönti hipotézisnek, vagy netán cáfolnánk, szenteljünk némi figyelmet annak, miképp rajzolódik ki a *midcult*, a „kulturális közép”, valamint a tőle elkülönülő (?) tömegkultúra fogalma a „maradi ízlést képviselő”¹ *Uj Idők* (1895–1949) lapjain, amit Herczeg Ferenc („nem a dzsentrí, hanem az ennél szélesebb »úri középosztály« írója”)² vezérelt. Az *Uj Idők* azért is minősülhet megfelelő választásnak az állatorvosi ló szerepére, mert „műfajában a legnagyobb közönségsikert,

1 Szegedy-Maszák Mihály: A polgári társadalom korának művelődése I. (A XVIII. század végétől 1920-ig). In Kósa László (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*. Osiris, Budapest, 2006, 474.

2 Mekis D. János: Irodalmi szerepvállalás és poétikai alakítottság Herczeg Ferenc prózájában. In Gazdag László – P. Müller Péter: *Fenn és lenn. Tanulmányok Herczeg Ferenc születésének 150. évfordulójára*. Kronosz – Magyar Történelmi Társulat, Pécs, 2014, 109.

időnként 40 000-et elérő példányszámot felmutató hetilap volt”,³ vagyis szélesebb körben gyakorolhatott hatást, mint a kulturális célokkal fellépő egyéb kortárs orgánumok (például a legfőljebb 2000 példányig jutó *Nyugat* vagy az 5000 példányos *Napkelet*). Ráadásul ez a „középség” legalább két további módon is kapcsolható-kapcsolódik hozzá: részben, mert Herczeg igyekezett elkerülni, hogy túlságosan kontúros irodalmi vagy politikai klikkek-körök lapjává váljék,⁴ részben pedig – törekvései ellenére – azért, mert mind a lap, mind a főszerkesztő „a XX. század második felében az olcsó, színvonalatlan irodalom, a középosztályi társadalom híg szellemiségének jelképeként rögzült [kiemelés tőlem – B. K.]”,⁵ nemcsak Herczeg Horthy-kori közéleti szerepvállalásai, írófejedelmi pozíciója, népszerűsége, hanem az utókor kritikája által vallott esztétikai ideológiák folytán is, amelyek a Herczeggel gyakran szembekerülő művészkortársak képviselte-hirdette irányzatokat (modernizmus, népies-, munkásirodalom stb.) részesítették előnyben.

Ha föllapozzuk az *Uj Időket*, a kozmetikumokat és divaticikkeket hirdető reklámdalakat, az öltözködésnek, kézimunkának és konyhai tevékenységnek szentelt rovatok világossá teszik, hogy a lap terjedelmes irodalmi szekciójával egyetemben sem a *Nyugat* vagy a *Napkelet* ligájában versenyzett, sokkal inkább a *Színházi Élet*, a *Vasárnapi Újság* vagy a *Tolnai Világlapja* számára jelentett konkurenciát. Az *Uj Idők* a szerkesztői program szerint is különös figyelmet fordított a magyar családokra – a gyakorlatban a női előfizetők igényeire.⁶ Ennélfogva „a grófnőtől a

3 Buzinkay Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Wolters Kluwer, Budapest, 2016, 301.

4 Uo.

5 Uo.

6 „Kétféle Programm ütközött meg. Egyik írói csoport úgynevezett *irodalmi* folyóiratot akart alapítani, körülbelül olyanfélé, mint amilyen később a *Nyugat* lett, folyóiratot az írók számára, harcos, úttörő és útmutató folyóiratot. Ezzel szemben a másik csoport, amelynek élén Herczeg Ferenc állt, nem az íróknak, hanem a magyar családoknak akart lapot adni, olyan lapot, amelyet még a tizenöt éves kislány is kezébe vehet és olvashat. Az írói vitát tulajdonképpen Mikszáth Kálmán döntötte el Herczeg Ferenc javára s így indult meg az *Uj Idők* az alábbi beköszöntővel, amelyet Herczeg Ferenc írt, »Az olvasóhoz« címmel: A magyar családhoz fordulunk kérésünkkel, – mondja a beköszöntő – hogy adjon nekünk helyet asztalánál, ha felismerte bennük bizalmas jóbarátját. Szórazoztatni és gyönyörködtetni akarjuk Önöket írással és képekkel, amelyekhez az anyagot elsősorban abból a világból merítjük, amely Önöket leginkább érdekli: a magyar társasélet világából.” A szerkesztő [Gáspár Jenő]: *Az Uj Idők félévszázada*. *Uj Idők*, 1944 (50):51, 531. (Az *Uj Idők*ből átvett idézeteket betűhíven közöljük. – *A szerk.*) A szerkesztői összefoglaló illusztris, Adyt, Kosztolányit, Márait, Bartókot említő szerzői névsort is közöl, amely minimum kétségeket ébreszt, mennyiben vádolható „maradisággal” a családi lapnak szánt *Uj Idők*, amely indulásakor a nevébe is beemelte az újszerűséget.

komornáig” terjedő vásárlótömeg korántsem mellékes adottság, ha az *Uj Idők* „márka” és a hozzá kapcsolódó, vele vagy benne reklámozott kiadványok, regénysorozatok hirdetéseit, szerzői névsorát, valamint a lapokon megjelenő műfaji meghatározások célközönségét kutatjuk. Ha tehát az a kérdés, hogy kinek szánták a „jó regényt”, kiken keresztül érvényesülhetett a *midcult* fönt taglalt, feltételezett társadalomegyesítő küldetése, a válasz meglehetősen egyértelmű – az olvasó nők széles rétegeinek és rajtuk, kapuőrökön keresztül a családoknak.

A tömegformáló szándéknak, tömegközönségre, de legalább reprezentációs rangra számító ambícióknak a fél évszázados lap szerkesztői köszöntőjében is észlelhetjük a nyomát:

„Félszáz esztendő még az ember életében is nagyidő [sic], hát még egy folyóiratnál, amelynek születése, sorsa és működése sokkal változatosabb, mert ezer és ezer ember kulturigényét kell kielégítenie [...] Az *Uj Idők* minden hivalkodás nélkül állíthatja, hogy első félszázada alatt az egész Magyarország életének stigmáit viselte magán, örömeivel és bánataival, a világháború előtti korszak minden gazdagságával és boldogságával s a világháború utáni és közti korszak minden vívódásával, szegénységével és megpróbáltatásával. Mindig a magyar társadalom őszinte tükre volt, sőt több: tükrözte az egész nemzet szellemi arculatát is, s elmondhatja magáról, hogy ötven esztendő jubileuma ötven év a magyar kulturtörténelemből.”⁷

(Ebben az értelemben a nemzeti múlt is olyan „jó regény”, amely képes kiváltani, hogy olvasója, az *Uj Idők* azonosuljon vele, izguljon a sikeréért.)

A program szerint a „magyar társadalom” és „szellemi arculata” az, amit a lap képvisel, ugyanakkor, ha beleolvasunk az egyes számokba, konkrétabb képet kaphatunk arról, kik jelentik ezt a magyar társadalmat (nők, osztályra való tekintet nélkül?), mit jelent ez a „szellemi arculat” (az „egyszerre ponyva és költészet” középfajt?). Nem áll módomban az *Uj Idők* teljes műfaji-művészeti térképét, sem a lapjaira költöztetett társadalom arcélét megrajzolni, a következőkben mégis arról igyekszem észrevételeket tenni, miben és hogyan különül el, artikulálódik az *Uj Idők* feltételezett *midcult ars poeticája* – diszkurzív és kommunikációs szinten – mindenekelőtt a két világháború között virágba borult,⁸ majd

7 Uo.

8 Bár a virágkor konkrét évei körül némi vita zajlik, a harmincas évek közös nevező. Veres András: „Roll over Beethoven.” Gondolatok az elit- és a tömegkultúráról. *Alföld*, 2009 (60):5, 8; Kiss Gábor Zoltán: A Literatura és a ponyva aranykora. Szélgjegyzetek a hazai tömegirodalom történetéhez. *Alföld*, 2010 (61):2, 98. Utóbbi Lányi

1942-ben gyakorlatilag betiltott ponyváétól.⁹ A másik kérdés, amire választ keresek, társadalomtörténeti érdekű: mit tudunk meg az említett műfaji diskurzusokból a középfajjal, ponyvával vagy tömegkultúrával párosított fogyasztói csoportok társadalmi státuszáról? Milyen nemeknek, rendeknek, rétegeknek tulajdonítanak bizonyos fogyasztási szokásokat? Hogyan lép kölcsönhatásba, alakítja egymást társadalmi és műfaji státusz? A válasz ez utóbbi kérdésekre különösen azért bír tétellel, mivel ez az az időszak, amikor a *midcult*-tal összefüggésbe hozott, plasztikusan, anyagi markerekkel körülírható középosztály látványosan heterogenizálódik, pozitív meghatározhatósága (azaz nem mint pusztán elhatárolódás a felső és az alsó rétegektől) utólag is problematikus, csoportidentitása ennél fogva inkább az anyagi jellegzetességeknél (pl. háromszobás lakás) történetileg nehezebben megragadható viselkedési-fogyasztási normakövetésben fejeződik ki.¹⁰ Ezekről a normákról tudhatunk meg többet az *Uj Idők* hasábjain *midcultra* vonatkozóként azonosítható megszólalásokból, legyenek azok vitairatok, reklámok vagy PR-cikkek.

Andrásra hivatkozva közöl egy névsort is a népszerűbb hazai ponyvairókról – az általuk képviselt politikai és esztétikai irányok alapján (többen rendszeres *Uj Idők*-szerzők) korántsem fekete–fehér palettára következtethetünk: Erdős Renée, Földi Mihály, Harsányi Zsolt, Herczeg Ferenc, Kosáryné Réz Lola, Pékár Gyula, Surányi Miklós, Barsi Ödön (E. A. Rodriguez), Halász Péter, Leleszy Béla, Nagy Károly (Charles Lorre).

- 9 Bár a 4300/1942. M. E. számú rendelet (1942. július 17.) a papírhíányra hivatkozva kötötte engedélyhez a három pengőnél olcsóbb kiadványok kibocsátását, a rendeletet és a nemes ponyva programját kihirdető miniszteri beszéd egyértelműsítette, mire irányult a törvényalkotók szándéka. A rendelet elérte célját, a zsidótörvények által nem érintett írók „nemzeti” szempontból kifogástalannak ítélt, erkölcsnemesítőnek szánt történetei kevésbé. (Antal István nemzetvédelmi és propagandaminiszter témajavaslatai: a magyar őstörténet, nagy hadvezérek, államférfiak, felfedezők életének regényes feldolgozásai, a mai magyar falu és város embereinek problémái, „a mostani világháborúnak, a bolsevizmusnak kimeríthetetlen témakörei”). A rendelet definíciót nem tartalmaz, „mert a legnagyobb körültekintés és belemélyedés útján sem lettünk volna képesek a ponyvairodalom fogalmát olyképpen meghatározni, hogy ez a meghatározás jogszabályban foglalhasson helyet”. Molnár Sándor miniszterelnökségi államtitkár 1942 elején közzétett adatai szerint havonta összesen 3 550 000 tíz fillér és egy pengő közé árazott ponyvafüzet került forgalomba. Csáki Pál: A ponyvairodalom „megrendszabályozása” az 1940-es évek elején. *Magyar Könyvszemle*, 1988 (104):1, 43–45; Bálint Gábor: A pesti ponyva virágkora az 1930–1940-es években. *Magyar Könyvszemle*, 2007 (123):1, 131.
- 10 Tomka Béla: *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Osiris, Budapest, 2020, 158–162., valamint: Bódy Zsombor: *Magyarország társadalomtörténete a két világháború között*. Akadémiai, Budapest, 2018. (Különösen: Középrétegek a két világháború közötti Magyarországon.) <https://doi.org/10.1556/9789634542377> (letöltve 2023. március 11-én).

(Habár rendelkezésre állnak *midcult*-definíciók, ezeket most szándékosan szorítom háttérbe, mert kérdésfeltevéseim elsősorban a történetileg kirajzolódó „kulturális köztes tér” létére, természetére, társadalmi jelentőségére irányulnak, nem pedig egy más történeti-kulturális kontextusból kölcsönzött megközelítést kívánok „ráfeszíteni” a múlt szövegeire. Rövid és felszínes vizsgálódásom alapján egyébként úgy találom, a *midcult* fogalma Magyarországon mindenekelőtt a filmtudományban lett bevett, illetve, míg a hivatkozások zöme Dwight Macdonald (*Masscult and Midcult*, 1960) fogalomkészletére mutat, esetenként Umberto Eco neve is előkerül mint Macdonald elméletének közvetítőjéé. Macdonald

„...tömegkultúra alatt a technikai reprodukálhatóságot követő, a piac törvényei által uralt populáris kultúrát, *midcult* alatt a kultúra demokratizálódásával együtt járó kettős mozgást érti. A magaskultúra intézményeinek a tömegigényekhez való idomulását – illetve az alacsonykultúra felemelkedését, kulturális igénybejelentését a »magas« státusra.”¹¹

Érdekes és értékes – a ponyva és a tömegműfajok felől kirajzolódó Uj Idők-*midcult*

„Hm. hm. Az expozíció határozottan érdekes, csak egy hibája van, hogy majdnem szóról-szóra Conan Doylenak széles körökben kedvelt »Baskervillei kutyájábó« van leírva. Az ötlet, hogy a Csanádyak tragikus sorsát nem egy kutya, hanem az ördögi Spónitzer által e célra külön idomított vérmedve irányítja, nem mondható annyira egyéninek, hogy a jeles angol szerzőt elfelejtesse velünk.”¹²

11 Kiss Gábor Zoltán: A köztes kulturális tér mítoszai és a Nyugat. *Alföld*, 2007 (58):10, 55. Kiss az *Uj Idők* kortársával, a *Nyugattal* kapcsolatban hozza játékba a *midcult* fogalmát arra a gesztusra vonatkoztatva, amikor a *Nyugat* szerzői egyes műveket „igényes” ponyvának minősítve aktiválták a köztes kulturális mezőt. Ami Ecót illeti, rá és *A nyitott műre* hivatkozott Demszky Gábor, amikor „Mac Donald terminológiájával élve” *midcult* alkotásként elemezte Berkesi András *Húszévesek* című regényét. („Berkesi mérnöki módon tervezi üzeneteinek hatásvilágát. Tudja, hogy kinek, mit és hogyan kell üzennie úgy, hogy olvasója azt gondolhassa, kultúrával foglalkozik, mégis könnyedén, dekodolási nehézségek és fáradtság nélkül ismerhesen »saját problémáira«, stb.” Demszky Gábor: *Húszévesek I. Kultúra és Közösség*, 1978 (5):1–2, 122.

12 A szerkesztő üzenetei. *Uj Idők*, 1911 (17):42, 370.

Az *Uj Idők* szerkesztője nem 1911-ben reflektált először olyan, Sherlock Holmes figurája ihlette történetekre, amit szerzője megjelenés céljából postázott a lapnak. (Ma úgy mondanánk: fan fiction.) Amellett, hogy a jelenség a Magyarországon is futótűzként terjedő Sherlock-kultuszt példázza, kétséges, hogy a ponyvadiskurzushoz tartozónak ítéelhetjük-e. Az ok kettős: a ponyva minősítése és a tőle való elkülönülés igénye igazán az első világháború alatt, de még inkább a két világháború között vegyült az *Uj Idők* nyilvánosságába – nem meglepő módon egyidőben a ponyva piaci előretörésével. Másrészt az a tapasztalat, hogy a detektívtörténet „alantassága” folyton megkérdőjeleződött, lévén a ponyvadiskurzust alakítók közül bevallottan akadtak a történettípust kedvvel fogyasztók, akik ezzel is emelték a detektívtörténetek rangját.¹³

Így nem olyan meglepő, hogy a mozi negyedszázadát áttekintő Sztrokay Kálmán 1921-ben még korántsem elítélő, amikor a kaland- és technológiaközpontú amerikai filmgyártásról ejt szót. Sőt, dicséri benne az erkölcsi egyértelműséget és a nemzeti sajátosságok bátor vállalását, miközben az eszképiasta moziélményre irányuló vágyat a háborús hétköznapi nehézségei miatt érthetőnek találja. A ponyva megjelenik az áttekintésben, de mint meghaladott fejlődési pont:

„Régebben, az egyfelvonásos drámák idejében, a legközönségesebb ponyvaregénystílus uralkodott a filmen, aminek megvan a maga természetes oka. A film nem tűr meg mást, mint cselekményt, a filmdarabnak elejétől végig történésnek kell lennie, s ez a szükségesség a ponyvairodalom felé hajtotta a filmkészítőket, akik nem törődhetek a művészi, irodalmi követelményekkel. [...] A közönség izlése gyorsan fejlődött – nem szabad elfelejtenünk, hogy az első időkben csak külvárosi mozik voltak, a műveltebb közönség sokáig szegyelet moziba járni – és maga kezdett egyebet követelni a mozitól, mint a közönséges ponyvát.”¹⁴

Látjuk tehát, Sztrokay a ponyvaírókat a külvárosi lakossághoz (és bizonyos szegényérzethez) kapcsolja, a magasabb igényeket pedig a (nem külvárosi!) „műveltebb közönséghez”. Ez azonban csak két minőség, a „külvárosi” és a „műveltebb”, köztes térről nincs szó.¹⁵

- 13 A fő teoretikus, Macdonald is a Poe iránti vonzalma okán rukkolt volna ki a *midcult* kategóriájával, hogy a kedvencet kiemelhesse a tömegirodalom fogalmi süllyesztőjéből. (lásd Kiss: A köztes kulturális tér... Id. kiad., 56.)
- 14 Sztrokay Kálmán: A mozi jubileuma. *Uj Idők*, 1921 (27):13, 257.
- 15 Az *Uj Idők* nem mindig nevesített szerzői érzékenyek voltak az „új idők” vívmányaira, a mozi mellett kommentálták a tömegeket megmozgató labdarúgást, ahogyan a báltermekbe, vendéglőkbe és szalonokba a húszas évek elején pillanatok alatt berobbanó jazz és modern táncokat is. Míg az utóbiakkal és a focial szemben

A köztes minőség azonban már kirajzolódni látszik a Moly Tamás új regényét bemutató cikkből. Vörösbegy népszerű, sőt filmre vitt figurája atyjának új műve (*Bluff*)

„Kalandos regény – van alája írva. De azért tévedés volna azt hinni, hogy a *Bluff* egyike a szokványos kalandorregényeknek, amelyek a közönség idegeire utaznak, s melyeknek mindig van egy kis ponyva mellékizük. A *Bluff* nemcsak érdekfeszítő meséjével bilincsel le, hanem elsősorban azzal, hogy nem papirfigurákat, hanem éles konturokban megrajzolt igazi embereket állít elénk [...].

Külön értéke a regénynek, hogy nemcsak ötletes, kalandos, érdekfeszítő olvasmány, hanem mélyenjáró szatirája is a művészi halhatatlanságnak. A *Bluff* nemcsak érdekes, hanem értékes könyv is, amelyet melegen ajánlunk olvasóink figyelmébe.”¹⁶

Az Uj Idők kiadója, a *Singer és Wolfner* főnti kiadványának recenziós ruhába bújtatott ajánlója (1924) határozott ecsetvonásokkal festi föl a kánont, amelybe a ponyvától megkülönböztetett *midcult* műveket a lap előzőleg és később is emeli. Az ilyen mű az „érdekfeszítő mesénél” többet ad, karakterei gondosan megmunkáltak (*élnek* – vö. a dolgozat elején említett kritériumokkal), reflektál a regényvilágra – és mindekelőtt: nemcsak érdekes, de értékes is. Hogy a mű helye mégsem a „bármely szépirodalom” polcán keresendő, azt az alábbi megjegyzés sejteti:

„Moly Tamás harmonikus, kedves, derült filozófus, aki nem is akar komplikált lelki problémákkal vesződni, hanem páholyban ülve, fölényes mosollyal néz le a rohanó, kapkodó, izzadó, egymást tépő, rángató tülekedők csoportjára.

Aztán kihalász a tömegeből egy pár alakot, és elénk állítja.”¹⁷

A Moly-féle regény tehát inkább megmutat, mintsem analizál, „nem vesződik a komplikált lelki problémákkal”, így az olvasónak sem kell azokkal vesződnie.

A Moly-ajánló az *Uj Idők* midcult-vonatkozású szövegeinek mintapéldánya: 1. PR-cikk, mint ahogy a lapban előkerülő konkrét regények

hajlamosak voltak megértést tanúsítani, az afroamerikai zenészekhez társított jazzt rasszista kiszólásokkal nem takarékoskodó cikkek fogadták. Habár az említett kommentárokból kiolvasható társadalomtörténeti tanulságok sem lényegtelenek, a főnti kulturális újdonságok recepciójával ezúttal nem foglalkozom.

16 T. A.: *Bluff*. Moly Tamás kalandos regénye. *Uj Idők*, 1924 (30):23, 429.

17 Uo.

és regénysorozatok ajánlói közül számos; 2. határozottan akadályozza, hogy az *Uj Idők* olvasója ponyvát sejtsen az ajánlott mű borítója alatt (még ha az alcím „kalandos regénnyel” kecsgetet is); 3. miközben fölillantja azokat a kulcsszavakat, amelyek nem a „szintiszta” irodalom,¹⁸ sokkal inkább a ponyva indexei (ötletes, kalandos, érdekesítő, lebilincselő). „[E]gy felette bonyolult gyilkosság kinyomozásán vezeti végig az olvasót, akiben azt az érzést tudja kelteni, hogy nem regényt, de *izgalmasan érdekes és irodalmi színvonalú* ujságriportot olvas”, tudhatjuk meg a detektívregényt állítólagos háború utáni válságából kiemelő „A. Fieldingnek” az Egyetemes Regénytár könyvsorozatban kiadott művéről, amely fölöttébb célszerűen *A rejtély* címet kapta.¹⁹ „[É]rdekes epizódot, a szereplők jellemének kimélyítését adja az olvasónak” – azaz ismét: a szereplők élnek.

A köztes kategória más megközelítését olvashatjuk Kosztolányi Dezsőtől, aki nem a lapkiadó egyik kiadványát promotálta, hanem Somerset Maugham darabját (*A szent láng*) a Vígszínházban. „Ez a bűnügyi eset mindössze ürügye az írónak, hogy csillogtassa elméjét, hogy izgassa szívünket, hogy egy darabot írjon”.²⁰ Kosztolányi olyannyira komolyan gondolja e megállapítást, hogy elárulja, ki a tettes, majd rögtön vissza is szívja „a Vígszínház kérésére”.

„[A] Férjet nem is az Anya ölte meg, hanem Sommerset *Maugham, Wilde* szellemi örököse, abból az egyszerű célból, hogy egy pompásan fölépített, ragyogóan egyensúlyozott, lélekzetállító detektív-drámát írjon. Ezúttal egyéb lélektani mélységeket követelni tőle oly illetlenség, mint a költőtől, aki rímeivel kápráztat el, megkérdezni, vajjon versét ugyanúgy mondta-e volna el prózában?”²¹

A színészek részéről elég „egy lélekzetnyi elsiklás és minden a ponyvába bukhat.” Kosztolányi fölfogásában éppen a főntebb hangsúlyozott lélektani mélység hiányzik az alapanyagból, ám az a darab megfelelő felépítésének, kiegyensúlyozottságának és legfőképp a színészi munkának köszönhetően mégsem „bukik” a ponyva szintjére.

18 A „szépirodalom” kifejezésére igen ritkán bukkanunk ezekben a cikkekben, ahogy a „nemes ponyva” fogalma is csak a negyvenes évek elején kerül elő (mint újabb *midcult*-kategória?).

19 Kőszegi István: *A rejtély*. A. Fielding új regénye az Egyetemes Regénytárban. *Uj Idők*, 1925 (31):20, 484–485; 485.

20 Kosztolányi Dezső: Sommerset Maugham: *A szent láng*. *Uj Idők*, 1930 (36): 40, 409.

21 Uo.

Eladó a midcult! – fogalmi közelítések a kulturális marketing felől

„Ha szerkesztői egykor azzal a hírrel akartak neki kedveskedni, hogy valamelyik kiadványának az írók klubjában nagy sikere volt, ő rendszerint így felelt:

– Az baj. Mert én nem az írók számára akarok könyveket kiadni, hanem az olvasók számára.”²²

Ha az előzőekben citált PR-cikkek alapján az a sejtésünk támadt, miszerint az „izgalmasan érdekes és irodalmi színvonalú” kettős minősítés, azaz a köztes kulturális tér feltételezett határvonalai, sőt maga a köztes tér életre hívása mögött rejtőzik piaci motiváció is, aligha tévedünk. Ugyanakkor figyelembe kell vennünk, hogy az üzleti vagy egyéb pozicionális érdek a kultúrának a középtől eltérő kategóriáinál is nehezen cáfolható; vagyis az üzleti vetületet azonosítani az esztétikai értékkel nem túl gyümölcsöző eljárás. Mindemellett az ilyen, esztétikain túli érdekek a kategóriák alakítására-alakulására hatással lehetnek, de hogy ezek egybeeshetnek egyéb célokkal is, azt a szignó nélküli nekrológ is példázza, amely az *Uj Idők* kiadója-kezdeményezője, a Singer és Wolfner cég egyik alapítója, *Wolfner József* halála alkalmából jelent meg a lapban.

A nekrológ azon túl, hogy az idézett jelenettel Wolfner olvasóközpontúságát hangsúlyozza, felvonultatja Wolfner valóban sokoldalú, számos olvasói célcsoport igényeihez alkalmazkodó kiadói tevékenységét. Mindemellett az *Uj Idők* deklarált közönségéről is tájékoztat („a művelt középosztály számára irodalmi képes hetilapot alapított”),²³ és hosszan ecseteli azokat az ötleteket és befektetéseket, amelyekkel az olvasóknak valóságos tömegét érte el (hozta létre?) a kiadó, valamint számos magyar írónak lehetőséget adott. Az olcsó könyvsorozatok taglalásából azonban

22 Wolfner József. *Uj Idők*, 1932 (38):8, I–IV; IV.

23 „Művelt középosztály”-t említ a névtelen szerző, nem pedig „úri” vagy „keresztény” középosztályt. Ez a megjelölés ismét csak rámutat az *Uj Idők*, mi több, a korabeli középosztály integratív jellegére, valamint azzal a távolabbi következménnyel is jár, hogy sokadjára is fölvehető: az úri és polgári középosztály csoportjait megkülönböztető úgynevezett „kettős társadalom” Erdei Ferenc-féle, évtizedek óta népszerű koncepcióját termékeny-e alkalmazni, ha a kor társadalmáról beszélünk. Bár nem az *Uj Időket*, hanem a vele azonosított Herczeg Ferencet deklarálja Dobos István és Németh G. Béla a „nemesi” vagy „úri” középosztály írójának, a koncepció az irodalomtörténetben is érvényesülni látszik, vö. Mekis: i. m., 109. A kettős társadalom elméletének érvényéről, történeti megalapozottságáról lásd pl. Bódy Zsombor: Viszontválasz Ungváry Krisztiánnak. *Korall*, 2013:54, 174–179.

kihallhatjuk az apologetikus hangnemet – mintha válaszként szolgálna azoknak, akik e kiadványokat kifogásolták.

„Eredményesen harcolt a ponyva ellen. A füzetes rémregények, a briganti romantikát terjesztő füzetes regénycsarnokok hatásos ellenszereként kiadta Beniczkyné Bajza Lenke, Marlitt, Croker, Courths-Mahler stb. regényeit, amelyeknek irodalmi értéke ugyan nem jelentékeny, de amelyek alkalmasak voltak arra, hogy a nagy tömegek érdeklődéséből kiszorítsák A gályarab menyasszonyát, Szulejkát, a hárem gyöngyét, A sztambuli fekete leányrablót, Ubryk Borbálát, a befalazott apácát és Karaffát, az eperjesi vérbírót. Már ez is megokolttá tenné a Beniczkyné-Courths-Mahler irodalmat. De ezek a szórakoztató regények még egy másik hivatást is teljesítettek: olvasóikat, anélkül, hogy az olvasók észrevehették volna, megtanították a társadalmi érintkezés általánosan elfogadott formáira és szabályaira, miért is egyik kiváló írónk ezzel a névvel jelölte meg azokat: »illemteni regények«.”²⁴

Ha eleddig kerestük a ponyvától eltérő kategóriák kiadásának és fogyasztásának társadalomtörténeti funkcióját, itt találhatunk tehát egy választ: „olvasóikat [...] megtanították a társadalmi érintkezés általánosan elfogadott formáira és szabályaira”, legalábbis az illemtaninak nevezett regénytípus, amit a névtelen szerző ismét csak elkülönít a ponyvától. A Magyarországon még 2022-ben is kiadásra érdemesült Hedwig Courths-Mahler munkássága mindemellett jelentékeny részben társadalmi réteghatárokon átívelő, normasértó szerelmek drámáiról és boldog beteljesüléséről szól, vagyis további társadalomtörténeti vonatkozásokkal is bír.²⁵

Wolfner Józsefet kell fölismernünk abban az alakban is, akinek a regényesztétikáját e dolgozat elején megidéztem: „E régi kor egy híres könyvkiadója mondta egyszer: – A jó regény egyformán érdekli a grófnőt és a komornát.” A tárgyalt mű, Harsányi Zsolt *Májusa* megfelelt ennek a kitételnek („a mai magyar irodalom termésének legjavából való”), vagyis kijelenthető, hogy „[ő] [Wolfner] ilyen regényről álmodott, mint a *Május*”.²⁶

Wolfner nekrológiájából megtudjuk továbbá, hogy ő teremtette meg

„az olcsó könyvet az Egyetemes Regénytár piros vászonba kötött, ötven krajcáros kötetivel, amelyek példátlan elterjedtségre tettek szert, és a magyar és külföldi irodalom legnépszerűbb regényeit könnyen megszerezhetőkké

24 Wolfner József. Id. kiad. IV.

25 Csőregh Éva: Szívet szívért... In memoriam Hedvig Courts-Mahler. *Világosság*, 1968 (9):4, 234–235.

26 Május. *Uj Idők*, 1938 (44):26, 947.

tették mindenki számára. Ugyanezt a célt szolgálta később a Milliók Könyve és a Koronás Regények.²⁷

A köztes kategória mezszyekarói tehát: *irodalom* (azaz nem ponyva), *népszerű*, *megszerezhető*.

Érdemes bepillantanunk az említett regénysorozatoknak az *Uj Idők*-ben gyakran és nagy felületen közölt hirdetéseibe, hogy tovább bővüljenek ismereteink az *Uj Idők* „olcsó, de nem ponyva, népszerű, de irodalmi” kategóriájáról. Az 1916-os zászlóbontó hirdetés részletesen ecseteli a *Milliók Könyve* céljait és előnyeit: „A szépirodalom kedvelőit e napokban kellemes meglepetés éri”, értesülünk a célcsoportról már az első mondatban.²⁸

„Valaki azt hihetné, hogy talán csak a ponyvairodalom termékei kerülhetnek ilyen filléres áron a közönség körébe. De már az első regény, amelyet ez a vállalat kiad, rációfol erre a vélekedésre. Herczeg Ferencnek »A lép virága« című műve ez, amelyet majd követni fog Mikszáth Kálmán, Szomaházy István, Krudy Gyula, Farkas Pál, Malonyay Dezső és az *Uj Idők* olvasóinak többi, kedvelt regényírója.”

– vonulnak föl a kor érdemesei a ponyvagyanút cáfolandó.

„A „Milliók Könyve” tehát a *mindenki könyvévé* lesz és ezzel már kulturális jelentőségűvé is válik, eddig még nem sejtett módon népszerűsíti az irodalmat és új nagy olvasóközönséget szerez íróinknak. [...]

Bízást mondhatjuk, hogy nemsokára nem lesz Magyarországon otthon, amelyben a „Milliók Könyve”-nek regényeit ne adnák kézről-kézre, s nem lesz lövészárak, amelybe szerető kezek el ne juttatnák ezt a regénysorozatot”.²⁹

Nem részesül tehát megkülönböztetett figyelemben egy társadalmi réteg sem (mindenki része a célcsoportnak), miközben a magyar írók művei végre eljutnak a magyarok millióinak kezébe. Az alacsony ár, a hozzáférhetőség vajon idegen a *midcult*-jelenségtől?

A későbbi hirdetésekben a már ismert esztétikai célok is visszaköszönnek.

„Jóízlés, elevenség és érdekesség jellemzik a »Milliók Könyve« vállalatának újabb és újabb kiadásait. Azt a páratlan népszerűséget, amelyet néhány

27 Wolfner József. Id. kiad. IV.

28 Milliók könyve. *Uj Idők*, 1916 (22):1, 23.

29 Uo.

hónapon belül megszerzett magának, csakis e három jelszó szem előtt tartásával sikerült nemcsak megtartani, de még fokozni is.³⁰

– konferálta fel Conan Doyle „legtökéletesebb művét” (*A nábob kincse*) a reklám (1916). „A »Milliók Könyve« 135-ös számától kezdve nem füzet, hanem könyv alakban jelenik meg”, vehették tudomásul az *Uj Idők* olvasói, miszerint a sorozat immár formátumában is látványosan elkülönül a ponyvától (1927). Az ekkor 154. köteténél járó Milliók Könyve küllemében is utolérte a ponyvánál magasabb elvárásokat:

„Nemcsak, hogy a hazai és külföldi irodalom legérdekesebb, legszebb regényeit adjuk példátlanul olcsó áron, hanem a könyv kiállítása is csinos, tetszetős. Jó papiros, kifogástalan kiállítás, művészi boríték [borító – B. K.]. Öröm kézbe venni.”³¹

Egy év múlva az érdeklődő már „nagyalakú, pompás kivitelű, aranynyomású könyvtokban”, 50 pengőért is megvásárolhatta a Milliók Könyve ötkötetes válogatását, avagy

„a mai irodalom leghiresebb magyar, német, francia, angol, olasz, spanyol, svéd, dán regényíróinak száz legérdekesebb szerelmes, vidám, társadalmi, történelmi, fantasztikus, detektív, költői, kalandos regényét.”³²

A felsorolt műfajok, meglehet, a ponyva gyanújával árnyékozták a sorozatot, viszont a borsos árú, elegáns kivitel kizárja, hogy a kiadó a közönség alsó, „külvárosi” rétegeit célozta volna meg. (Vagyis nem a komornát, hanem a grófnőt.)

A netán mégis elbizonytalanodó vásárlókat 1930-ban igen egyértelműen igazították el: „Milliók Könyve – Szépen, ízlésesen kiállított, olcsó áru regénysorozat. Nem ponyva!”³³ Ez a hirdetés azért is tanulságos, mert a korábban lezajlott magyar–olasz focimeccsre kiözönlő negyvenkétezres tömeg és a jegyárak (1–80 pengő) kontextusában, a ma is ismerős érveléssel szólította meg közönségét:

„Mi szeretnők hinni, hogy Magyarországon nemcsak erre, hanem kultúrára, irodalomra, szépségszeretetre, magasabbrendű szórakozásra is van pénz, különösen, ha mindezért olyan keveset kérnek, mint az *Uj Idők*.”

30 *A nábob kincse. Uj Idők*, 1916 (22):22, 539–540; 539.

31 *Uj Idők*, 1927 (33):23. A címlap beloldalát kitöltő hirdetés.

32 *Uj Idők*, 1928 (34):7. A címlap beloldalát kitöltő hirdetés.

33 *Uj Idők*, 1930 (36):27. (A hátoldalt kitöltő hirdetés.) A Milliók Könyvének előfizetési díja ekkor negyedévre 2 pengő.

Úgy tűnik, a kategorikus megerősítésre 1932-ben is szükség volt: „Millióké a Milliók Könyve, mert izgalmas, de még sem ponyva, érdekes, de még sem dolgozik olcsó hatásokkal, érzelmes, de nem érzelgős.”³⁴ Ez lehet a köztes kulturális tér alkotásainak definíciója?

Hosszan sorolhatnánk, miként jelent meg az *Uj Idők* regénysorozatainak hirdetéseiben a ponyvától való eltávolodás, megkülönböztetés igénye. Ennek az igénynek a határozott kifejezésével a *Singer és Wolfner* alighanem a vásárlóknak, a megcélzott millióknak tulajdonított igényre is válaszolt, akik nem szívesen azonosították magukat olcsó ponyvaélvezetek fogyasztóiként akkor sem, ha anyagi lehetőségeik vagy tematikus érdeklődésük folytán e csoportba tartoztak is. „Az író mindig szégyelli, ha rangján alul ír; az olvasó legalább annyit tanuljon meg, hogy szégyelli magát, amikor rangján alul olvas” – a hirdetések közönsége bizonyosan magáévá tette Márai Sándornak ugyancsak az *Uj Idők*-ben közölt maximumát.³⁵

A Milliók Könyve a neve ellenére igyekezett „fölemelő” brandként megmutatkozni mind a tartalom, mind a társadalmi mobilitás terén. A Conan Doyle-t, Courths-Mahlert, Herczeg Ferencet, Kosáryné Réz Lolát vagy épp Orczy Emmát csatasorba állító, témakinálatában és bizonytalanságában is – a középosztályhoz hasonlóan – igen heterogén regénysorozat többféle értelemben is a tömegirodalom megtestesülésének tekinthető, miközben mindvégig érdekesnek és értékesnek mutatta magát, és – marketingkommunikációjában legalábbis – semmiképpen sem azonosult a ponyvával. Pénzdíjas regénypályázatával (1932) tovább erősítette azt az imázst is, miszerint a Milliók Könyve a magyar tehetségek fölkarolója, tömeges olvasótáborhoz juttatója:

„A kiadóvállalatnak ezzel a pályázattal az a célja, hogy felvegye a versenyt a külföldi szórakoztató regényekkel. Épp ezért olyan regényeket vár a pályázat résztvevőitől, amelyek amellett, hogy irodalmi színvonalúak: érdekességben, fordulatoságban vetekednek a külföldi érzelmes regények, kalandortörténetek és detektívregények legjobbjáival.”³⁶

Szórakoztatás és irodalmi színvonal: ez volt az *Uj Idők* és a Milliók Könyvének *midcult* esztétikája.

34 *Uj Idők*, 1932 (38):36, 311.

35 Márai tetemre hívja „Serlokot” és Maurice Leblanc-t, egyértelműen a ponyva szégyellnivaló kategóriájába sorolja a detektívregényt, tudomást sem véve afféle *midcult* lehetőségéről. Márai Sándor: A ponyva. *Uj Idők*, 1940 (46):48, 639.

36 A Milliók Könyve regénypályázata. *Uj Idők*, 1932 (38):34, 243. A pályázat fődíjasát 500 pengővel jutalmazták.

Grófnők és komornák, midcult és ponyva – záró tanulságok

„Azt méltóztatik kérdezni tőlünk, hogy mit tartunk mi ponyvairodalomnak?” Özvegy Sz. F.-né olvasói kérdésére az *Uj Idők* szerkesztője hosszasan válaszolt. (A ponyvarendelet után járunk, a negyedik zsidótörvény évében.) Szerencsénkre, mert feleletével nemcsak pozicionálta (ismét) a Milliók Könyvét a ponyva viszonylatában, hanem nevesítette azokat a társadalmi rétegeket is, amelyeknek az ekkor már engedélyköteles olcsó könyveket szánták.

„[A]z olcsó könyv nem azonos a ponyvával. Az olcsó, de tartalmilag értékes könyvek kiadása mintegy fél évszázaddal ezelőtt kezdett komoly szerephez jutni a könyvkiadásban. A papír olcsósága lehetővé tette, hogy nagy példányszámban eladható könyveket fillérekért bocsássanak a piacra. Volt már egy nagy rétege a társadalomnak – diákok, munkások, kistisztviselők –, akiknek kulturális érdeklődésére számítani lehetett, ha a könyvet szerény anyagi viszonyaiknak megfelelő áron juttatták hozzájuk. Ez a magyarázata [...] a Milliók Könyve s még egy egész sereg magyar és külföldi vállalkozás évtizedekig tartó sikerének. Ezek a könyvek vagy füzetek igen nagy példányszámban terjedtek el, de nem birkózhattak meg a ponyvával – a ponyva olvasóihoz nem jutottak el. [...] Lelkiismeretes kiadó, aki gengszterhistóriákkal eddig sem rontotta olvasóit, ma nem tehet mást, mint hogy áldozatok árán is újra megpróbál olcsó és jó könyveket eljuttatni a legszélesebb rétegek kezébe. Hogy ezt „nemes ponyvának” nevezik-e, vagy egyszerűen – irodalomnak: az már lényegtelen.”³⁷

Támadhatnak kérdéseink arra nézvést, vajon a „diákok, munkások, kistisztviselők” közül mely csoport „kulturális érdeklődésének” igyekezett az *Uj Idők* például a Courths-Mahler regényekkel megfelelni, és mi oka lehetett annak, hogy a szerkesztő a korábbiakban emlegetett „művelt középosztályt”, a grófnőt és komornát, illetőleg a lapban divattippekkel, madeirahímzés-mintákkal, receptpályázatokkal bombázott teljes hölgyközönséget kihagyta a megcélzott társadalmi rétegek sorából, özvegy Sz. F.-nével az élen. (Igaz, a kistisztviselők között akadtak nők is ekkoriban.) Ahogy a regénysorozatok sikeréről, eladott példányszámairól sincs már szó, helyette kudarcként vannak elkönyvelve abban a ponyvaellenes kultúrharcban, amit éppen akkor vitt győzelemre a kormányzat. Föltehető, hogy a ponyvakérdésre válaszoló szerkesztő ilyen körülmények között

37 A szerkesztő üzenetei. *Uj Idők*, 1942 (48):43, 506–507; 507.

inkább rejtegetni szeretne volna az olcsó könyvsorozatok kiadásának tényét, és a problémába a középosztályt sem akarta belekeverni.

Mindazonáltal a diákok, munkások, kistisztviselők valóban célzottjai lehettek az *Uj Idők*nek és kiadványainak, amennyiben a lap megannyi ön- és műfajmeghatározásából az integráció és az inklúzió vágyát olvassuk ki. Ilyen értelemben a „szórakoztatás és irodalmi színvonal” jelszavaiban fölismerhetjük a mindenki (milliók!) megszólításának és a művelt középbe emelésének kulturális programját, a közép tömegesítésének vízióját. Túlzással: ahogyan a kommunizmus munkássá akart tenni mindenkit, az *Uj Idők* képviselte kulturális kínálat középosztályivá, mindenkit „megtanítva a társadalmi érintkezés általánosan elfogadott formáira és szabályaira”. Amely világban a tömegkultúra a közép „értékes és érdekes” kultúrája, az a Horthy-korban a Herczeg-féle akadémiai középszer, amit a ponyvától egyébként korántsem idegenkedő Babits Mihály pellengérezett ki, mondván, „a magyar akadémizmus irodalmi ízlését valóságos paradox irodalmi rokonság fűzi a zszurnalisztikus és tömegízléshez. Akadémikus szépíróink éppen nem a nehéz és magas költészet hívei: ellenkezőleg, többnyire igen könnyű regények, lektűrök szolgáltatói ők”.³⁸

A közép kulturális tömegesítése-tömbösítése azonban a két világháború között már nem volt minden alapot nélkülöző ambíció, tekintettel arra, hogy a középosztály(ok) mérete és belső rétegzettsége nemcsak Nyugat-Európában, de Magyarországon is nőtt, miközben az arisztokrácia mintaadó szerepe elenyészett.³⁹ Talán nem túlzás megállapítani, hogy az a heterogén, de bizonyos témákat, nézőpontokat és a művészi kockázatvállalást határozottan kerülő kulturális választék, amit az *Uj Idők* és regénysorozatai biztosítottak, jól megfelelt a középosztály keletkező sokszínűségének, és igazodási pontot, viselkedési-ízlésbeli normakódexet kínált az újonnan belépőknek.

No és illik minderre Dwight Macdonaldnak a felkapaszkodás és le-süllyedés kereszteződésébe kitűzött *midcult*-transzparensé? Talán igen, talán nem. Részemről a köztes kulturális tér tábláját inkább az integráció és az igazodás kereszteződésébe tenném, és ezt az elképzelésemet, úgy találok, az *Uj Idők* vizsgálatával nyert történeti tanulságok is támogatják.

38 Mekis: i. m., 143.

39 Tomka: i. m.; Bódy: i. m.